

Szabadkáról érkezett a közönség, valamennyien a magyar nyelv és a nyelvművelés ügye mellett elkötelezett emberek. Csoóri Sándor is aláírta a levelet, aki abban az évben a Szarvas-napok vendége volt, akárcsak Pomogáts Béla, aki azt a feladatot is vállalta, hogy személyesen átadja a levelet Lőrincze Lajosnak a kórházban. Így is történt. Mint ahogy aztán Pomogáts Béla értesített bennünket, Lőrincze Lajos még el tudta olvasni a levelünket, és talán egy órával később meghalt. Azóta is úgy érezzük, hogy szimbolikus értelmű, hogy Lőrincze Lajos a mi adai levelünket olvasta el utoljára életében.

Hódi Éva

könyvtáros, egyesületi elnök
Szarvas Gábor Nyelvművelő Társaság
Ada

Interjúk Grétsy Lászlóval és Lőrincze Péterrel Beszédpartner: Balázs Géza

Grétsy László válaszol

– *A ma 30 év alattiak aligha ismerik Lőrincze Lajos nevét, legföljebb hírét hallották. Hogyan határoznád meg röviden: ki volt Lőrincze Lajos?*

– Szomorúan tapasztalom, hogy a maiaknak keveset mond, sőt sokuknak semmit sem jelent Lőrincze Lajos neve. Pedig a második világháború utáni évtizedekben ő volt „a” nyelvész. Rejtvények meghatározásai között olvashattuk ezt: „Ismert nyelvészünk”, és akkoriban kivétel nélkül mindenki tudta, hogy róla van szó. Más nyelvész nevét esetleg nem is ismerték, de Lőrinczéét igen. Hogy ki volt ő? Az a már eleve rokonszenvet keltő megjelenésű, barátságos, mindenkivel kedves nyelvész, nyelvjáráskutató, de elsősorban nyelvművelő, aki a második világháború utáni nehéz időkben mint anyanyelvünk őre, a nyelv szépségeinek, értékeinek megmutatója egyszerre mindenkire tudott szólni, legfőképpen a rádió révén, és ezáltal alig néhány év alatt valóságos nemzeti intézménnyé vált. A rádióhallgatók hamar megismerték és megszerették *Édes anyanyelvünk* című ötperceit, amelyek ráadásul a leghallgatottabb időpontokban, szombaton, illetve vasárnap hangzottak el. Azt mondhatnám, népszerűsége szinte sorsszerű volt.

– *Volt kedvenc dala írója, költője, könyve, városa?*

– Kedvenc daláról nem tudok, de azt sokszor megtapasztaltam, hogy a népdalokat gyakran és szívesen dudorászta. Olvasó ember volt. Éjjeliszeikrényén mindig volt valamilyen könyv vagy folyóirat (na meg ceruza, hogy a neki nyelvi szempontból érdekes részeket vagy szavakat megjelölje). Leginkább a kortárs írókat és költőket kedvelte: Németh Lászlót, Illyés Gyulát, Áprily Lajost, és ismeretségbe is került velük. Szeretett verssorokat idézni, főleg Aranytól, de a kedvenc írója mégis Áprily volt, akivel több évtizeden át tartó személyes kapcsolatot is ápolt: „Lajosbácsizta”, és a már súlyos beteg költőt még a viseigrádi szanatóriumban is meglátogatta. Áprily Lajossal való találkozásairól egyébként egy szép

esszét is írt. Kedvenc városa a szülőfalujához, Szentgálhoz közeli Veszprém. Vagy két évtizede írtam is egy cikket a Nyelvtörnek *A nyelvművelés halhatatlanjainak városa: Veszprém* címmel, és talán mondanom sem kell, hogy a halhatatlanok egyike – Simonyi Zsigmond és Nagy J. Béla mellett – Lőrincze Lajos

– *Mi volt Lőrincze Lajos titka? Hogy tudta szinte kultikussá, egy egész nemzet számára érdekessé és fontossá tenni a nyelvművelést?*

– Vagy fél évszázaddal ezelőtt a neves kritikus, irodalmár Abody Béla is megpróbálta Lőrincze népszerűségének titkát megfejteni, és valahogy így válaszolt az ezt firtató kérdésre: hogy mi a titka, nem tudom; ha tudnám, utánoznám.

– *Lőrincze Lajos leginkább a rádióban szerepelt. De sok előadást is tartott. Megismerték? Felismerték?*

– Nem ismerték úgy fel, mint ahogy ma egy celebet viselt dolgaival együtt mindenki ismer, de sokan ismerték, és azok tapadtak is rá, mint a bogarak a légyfogóra. Egyébként pedig korántsem volt tőle idegen a televízió sem! 1964-től 1968-ig *Tessék kérdezni! A nyelvész válaszol* címmel egy nagyon is sikeres televíziós műsort is vezetett, amely egy szempontból unikumnak számított abban az időben. Ez volt az első valóban interaktív televíziós műsor, amelyben a nézőknek a műsor alatt telefonon fölített kérdéseire „élőben” válaszoltak a jelen levő nyelvészek. A kérdéseket a telefonügyeletesek vették fel, írták fel kis cédulákra, és úgy tízpercenként megjelent egy ifjú asszisztens, és tálcán nyújtotta át az addig beérkezett kérdéseket. Lőrinczének mindig volt két társa – elárulom: az egyik többnyire én voltam –, és a kérdésekre felváltva válaszoltunk. Az asszisztens ifjú hölgy egyébként a gazdag tévés pályáját akkoriban kezdő Kudlik Júlia volt!

– *Hogy is volt ez az Édes anyanyelvünk című rádióműsor? Mikor indult, hetente hányszor volt?*

– Nyilván Te is tudod, hogy ilyen címmel először egy földrajztudós és csak másodsorban nyelvész, Halász Gyula tartott anyanyelvvédő előadásokat a rádióban még a harmincas években. A háború után – már Halász Gyula halála után – a zenetudós Kodály Zoltán biztatására kezdett Lőrincze Lajos is előadásokat tartani a Halász Gyulától „megörökölt” címen. Eleinte, 1952 őszétől havonta tizenöt-husz perceseket, majd 1954-től csupán ötperceseket, de hetenként, egészen haláláig. Négy évtizeden át! Az előadások java két vastkos kötetben könyv alakban is megjelent. Ennek a rádióműsornak az eredményeként lett Lőrincze Lajosból „a Lőrincze”. Nem csoda, hogy Békés István Legújabb magyar anekdotakincs című, 1966-ban megjelent munkájának *Édes anyanyelvünk* című fejezete kevés híján felerészben Lőrinczével kapcsolatos anekdotákat tartalmaz.

– *Nyelvatlaszgyűjtés, intézeti osztályvezetés, igazgatóhelyettség, rengeteg meghívás, utazás, előadás, rádióműsor – hogy fért bele az életébe?*

– Nehezen fért bele, még azt figyelembe véve is, hogy az osztályához érkezett, többnyire valamilyen nyelvi kérdésre választ kívánó levelek tömegének jelentős részére mi, a munkatársai válaszoltunk: Ferenczy Géza, Kovalovszky

Miklós, az alig néhány hónapja elhunyt Szűts László és még sokan mások, magamat is közéjük értve. De még így is annyi feladat hárult rá, hogy az osztály vezetésétől, amely nem kevés hivatali teendővel, részben fölösleges adminisztrációs tevékenységgel is járt, igyekezett megszabadulni. Ennek következménye, hogy már 1971-től én lettem az osztály vezetője, ő pedig tudományos tanácsadói „laza” funkcióban sokkal többet foglalkozhatott azzal, amit a legjobban szeretett: az igazi, embernevelő nyelvműveléssel.

– *Mi volt a szerepe a magyar nyelv hete megindításában?*

– Az ötlet nem tőle származik, hanem a TIT budapesti szervezete fáradhatatlan előadójától, Medgyes Bélánétól, aki a csillagászok, Kulin Györgyék kezdeményezésének, a csillagászati hétnek a mintájára javasolta ezt a rendezvénysort, de mint a TIT országos elnökségének tagja örömmel fogadta, és már az első alkalommal, 1967-ben maga is részt vett benne egy anyanyelvi ankét erejéig. Később is rendszeresen részese volt az eseményeknek, és az idővel népszerűvé vált rendezvénysorozat 20. évfordulóján, a magyar nyelv hete 1986. március 3-i megnyitó ünnepi előadásában Miskolcon ő adta az első összefoglaló értékelést erről a nagyon értékes, mozgalommá nemesedett rendezvényről.

– *Lőrincze tanár úr indította az Édes Anyanyelvünket is. Mi vezetett a lap megindulásáig, miért volt rá szükség?*

– Ennek a lapnak volt egy elődje, a *Magyarosan* című, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelentetett nyelvművelő folyóirat, amely az anyanyelvét szerető nagyközönségnek szült, 1932-től 1949-ig élt, és kellő népszerűségnek örvendett, de a Rákosi-érában csendesen kimúlt. A lap ismerői az ötvenes évektől kezdve igyekeztek hasonló, de az újabb kornak megfelelő lapot létrehozni. Először Bárczi Géza szorgalmazta ezt, utána Kodály, majd leginkább éppen Lőrincze, akinek sorozatos tárgyalások útján a *Magyarosan* megszűnte után kerekén harminc évvel, 1979-ben sikerült az egykori folyóiratot új címmel és korszerűbb tartalommal életre keltenie. A *Magyarosan* 18 évet élt, az utód ennek már épp a kétszeresét. Az *Édes Anyanyelvünk*nek 1992-ig Bencédy József volt a felelős szerkesztője, attól kezdve én. Igazán ideje volna már átadnom a stafétabotot az utódomnak.

– *Grétsy tanár úr mit tanult Lőrincze Lajostól?*

– Ezernyi dolgot említhetnék. Én az egyetemre azzal a szándékkal jelentkeztem, hogy író, költő leszek. Csakhogy már az első egyetemi évadban rá kellett döbbernem, hogy nem írónak, hanem nyelvésznek kell lennem, mégpedig nyelvtörténésznek. Az egyetem elvégzése, kandidátusi dolgozatom megírása, megvédése után 1958-ban tudományos főmunkatársi beosztásban a Nyelvtudományi Intézetbe helyeztek, történetesen Lőrincze Lajos osztályára. Mellette egyre inkább úgy éreztem: akkor tudom a legjobban a közjót szolgálni, ha azokkal a nyelvi kérdésekkel foglalkozom, amelyek honfitársaimat, a társadalom tagjait a legjobban érdeklik, a leginkább foglalkoztatják, vagyis amelyekkel a legtöbbet tudok használni közvetlenül a társadalomnak, az engem körülvevő embereknek. Lőrinczének köszönhetem, hogy a nyelvtörténészből az anyanyelvünk múltját,

változásait, mai állapotát, értékeit minél jobban megismerni és a megszerzett ismereteket másokkal is megosztani, anyanyelvünket megszerettetni kívánó nyelvművelő lett belőlem.

Lőrincze Péter válaszol

Lőrincze Lajos fia, Lőrincze Péter fáradhatatlanul ápolja édesapja emlékét.

– *Milyen emléket idéz vissza leggyorsabban édesapjáról?*
 – Gyermekként játszom édesapám dolgozószobájában, a kézikönyvekkel teli forgatható könyvespolc, a „bányalift” körül. Természetesen az egyes könyvek jellemzőit is megjegyeztem, így tízéves koromban már tudtam, hogy a Czuczor–Fogarasi hatkötetes, vagy hogy a félbemaradt Gombocz–Melich nyelvtörténeti szótár a *geburnus*-nál végződik. Azt persze nem tudtam, mi is az a *geburnus*.

– *Fel sem vetődött, hogy Ön is nyelvész lesz?*
 – Soha. Környezetünk tele volt példákkal, hogy milyen gondokhoz, netán emberi tragédiákhoz vezet, ha a gyermek szülője foglalkozását kívánja folytatni. Ha sikertelen, akkor mindenki a felmenőhöz hasonlítja, ha pedig sikeres, akkor nem tudja magáról lemosni, hogy előmenetelét a szülői összeköttetéseknek, protekciónak köszönheti. Én egyébként egészen az egyetem végéig legújabb kori történelemmel, ezen belül is az első világháborút követő békeszerződések kisebbségvédelmi rendelkezéseivel akartam foglalkozni. Aztán egy véletlen folytán nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó közgazdász lettem.

– *Másképp kérdezem: életpálya választására volt-e hatása az édesapjának?*
 – Természetesen. Abban, hogy foglalkoztatott a kisebbségek – és természetesen elsősorban a magyar kisebbség – helyzete az első világháborút követően, komoly szerepet játszott, hogy családunk mindennapjai az „ötágú síp” jegyében teltek. Természetes volt, hogy évente többször Kolozsvárra utazom apám barátaihoz, nyelvész kollégák családjához, a nappaliban gyakran felbukkannak a nyugati magyar irodalom jeles képviselői, a magyar nyelv elkötelezett barátai, a kiváló kertépítő Torontóból vagy az egyetemi barát baptista prédikátor / jól menő nőgyógyász, Haraszi Sándor, Atlanta mellől. Ugyancsak apámnak köszönhető, hogy a hatvanas évektől a vajdasági politikai és irodalmi lapokból tájékozódhattam a világról. Bár a Magyar Szónak is megvoltak a „tabui”: nem lehetett például írni a második világháború végén lezajlott magyarelles intézkedésekről, az újságból – ismerjük el – sokkal árnyaltabb kép jött át a világról, mint a hazai orgánumból. Az *Új Szimposion*nak köszönhetem például Gion Nándor több évtizedig tartó barátságát.

Kezdő középiskolás lehettem, amikor – a *Nagyvilág* című havi folyóiratnak köszönhetően – felfedeztem magamnak az amerikai írókat, Tennessee Williamset, Saroyant. Apám érdeklődéssel figyelte a folyamatot, majd figyelmeztetett. Persze, jó olvasni amerikai írókat, de talán több figyelmet kellene szentelni a körülötünk lévő nemzetek kultúráinak –mondta. Útmutatása alapján kezdtem el foglal-

kozni Közép-Európa történelmével, irodalmával. Ennek aztán közgazdászként is gyakran hasznát vettem. Egy bankárnál volt tárgyalásom Bukarestben, irodája falán a régi százlejesnek az ábrázolása volt. Én azonnal szóltam, hogy ismerem az „eredetit”, Grigorescu híres festményét. Máskor a Román Nemzeti Bank alelnöke fogadott, akit történetesen Bogzának hívtak. Azonnal közvetlenné vált a légkör, amikor megkérdeztem, nem rokona-e a híres publicista Bogzának? Hát még amikor felidéztem, hogy ismerem Bogzának Sadoveanu temetéséről szóló tudósítását. Ugyancsak apám intett, hogy mindig tiszteletben kell tartanunk szomszédaink érzékenységét. Nem csak arról van szó, hogy megismerkedéskor nem kezdünk el azonnal olyan témáról beszélni, amiről tudjuk, hogy a két ország tudományos körei, netán politikusai nem ítélnék meg azonosan. Ide tartozik az is, hogy vigyázunk a szavak kiejtésére, Brancusit például nem „olaszosítjuk”, hanem tudjuk, hogy ő „Brinkus”.

– *A nyelvérzékét édesapjától örökölte?*

– Azt hiszem, nem. A családban a nyelvzseni édesanyám volt, róla is szeretnék megemlékezni. Vehovszky-Emerich Erzsébet Mályusz Elemér kedvenc tanítványa volt. Mint középkori történésznek természetesen ismernie kellett a korabeli latint, az oklevélnémetet. A második világháború alatt könyvből megtanult oroszul, amikor a szovjet csapatok elérték Pápát – akkor édesapámmal az ottani református kollégiumban tanított –, jelentkezett tolmácsolni. Később lefordította Grekov Az orosz parasztság története a legkorábbi időktől a XVII. századig című műve első kötetét magyarra. Gondoljunk bele a feladat bonyolultságába! Több évszázad időbeli távolság, a magyartól eltérő kultúra, ismeretlen szókinccs. Hány szótár, értelmező kiadvány kellett egy szó megfejtéséhez? Anyám szorgalmazta kiskorunktól kezdve, hogy húgommal nyelvet tanuljunk. Kezdtük a franciával, majd jött a német. Így Kolozsváron az egyetem száz diákjaival már németül tudtam beszélgetni.

– *Hogyan foglalná össze a centenárium alkalmával „apai örökségét”?*

– Az alkalomhoz illő pátozzsal azt mondanám, hogy apám példája tanított meg „nemzetben gondolkodni”. Életutam több pontján is kaptam tőle gyakorlati segítséget. A közgazdasági egyetem elvégzését követően 1973–74-ben a New York-i Fordham egyetemen vettem részt közgazdász-továbbképzésen, ennek kezdeményezője a már említett egyetemi barát, atlantai orvos Haraszti Sándor volt. Kis túlzással ma is abból élek, amit akkor és ott megtanultam. Vagy komoly hasznát veszem ma is annak, hogy beszéllek oroszul. Ezt a tudást is jórészt az alatt a hat hét alatt tökéletesítettem, amit apám kapcsolatai révén egy Ungvár melletti egyetemi táborban tölthettem. De azt is tőle tanultam, hogy ha valaki valamilyen szempontból negatív véleménnyel volt rólam, akkor nem azzal kell törődni, hogyan lehet a véleményt vitatni, hanem arra kell törekedni, hogy az illető a véleményét tetteim alapján rólam megváltoztassa.